



PARICHAYA

PREPARATORY COURSE FOR LEVEL 2
OF
SAMSKRITA BHARATI EXAMS

परिचयः

परीक्षा-सज्जतावर्गः - पत्राचारसंस्कृतस्य द्वितीयस्तरः

Class 02 – विशेष्य-विशेषणभावः

Teacher: Kum. Maheshwari

गुरुवन्दनम् – Guruvandanam

गुरुरेव गतिर्गुरुमेव भजे

gurureva gatirgurumeva bhaje

गुरुणैव सहास्मि नमो गुरवे ।

guruṇaiva sahāsmi namo gurave ।

न गुरोः परमं शिशुरस्मि गुरोः

na guroḥ paramam śiśurasmi guroḥ

मतिरस्ति गुरौ मम पाहि गुरो ॥

matirasti gurau mama pāhi guro ॥

प्रार्थना - Prayer

ब्रवीमि संस्कृतं वाचा

bravīmi samskṛtam vācā

ध्यायामि संस्कृतं हृदा ।

dhyāyāmi saṃskṛtam hṛdā ।

कुर्वे सेवां च कायेन

kurve sevāṁ ca kāyena

वन्दे संस्कृतमातरम् ॥

vande saṃskṛtamātaram ॥

प्रार्थना - Prayer

यो नरः संस्कृतव्योम्नि
ह्यालयं रमते मुदा ।
संस्कृतिं चैव संस्कारं
विन्दते नात्र संशयः ॥

yo narah samskrtyomni
hyālayam̄ ramate mudā ।
saṃskṛtim̄ caiva saṃskāram̄
vindate nātra samśayah ॥

कण्ठपाठः

शब्दरूपाणि धातुरूपाणि च

राष्ट्रसंपादन

तद्, एतद्

दकारान्तः पुलिलङ्गः तद्-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	सः	तौ	ते
सम्बोधनप्रथमा	—	—	—
द्वितीयाविभक्तिः	तम्	तौ	तान्
तृतीयाविभक्तिः	तेन	ताभ्याम्	तैः
चतुर्थीविभक्तिः	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	तस्य	तयोः	तेषाम्
सप्तमीविभक्तिः	तस्मिन्	तयोः	तेषु

एवं त्यद् शब्दः ।

दकारान्तः स्त्रीलिङ्गः तद्-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	सा	ते	ताः
सम्बोधनप्रथमा	—	—	—
द्वितीयाविभक्तिः	ताम्	ते	ताः
तृतीयाविभक्तिः	तया	ताभ्याम्	ताभिः
चतुर्थीविभक्तिः	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	तस्याः	तयोः	तासाम्
सप्तमीविभक्तिः	तस्याम्	तयोः	तासु

एवं त्यद् शब्दः ।

दकारान्तः नपुंसकलिङ्गः तद्-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	तत्	ते	तानि
सम्बोधनप्रथमा	-	-	-
द्वितीयाविभक्तिः	तत्	ते	तानि
तृतीयाविभक्तिः	तेन	ताभ्याम्	तैः
चतुर्थीविभक्तिः	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	तस्य	तयोः	तेषाम्
सप्तमीविभक्तिः	तस्मिन्	तयोः	तेषु

एवं त्यद् शब्दः ।

दकारान्तः पुलिलङ्गः एतद्-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	एषः	एतौ	एते
सम्बोधनप्रथमा	—	—	—
द्वितीयाविभक्तिः	एतम्, एनम्	एतौ, एनौ	एतान्, एनान्
तृतीयाविभक्तिः	एतेन, एनेन	एताभ्याम्	एतैः
चतुर्थीविभक्तिः	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	एतस्य	एतयोः, एनयोः	एतेषाम्
सप्तमीविभक्तिः	एतस्मिन्	एतयोः, एनयोः	एतेषु

दकारान्तः स्त्रीलिङ्गः एतद्-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	एषा	एते	एताः
सम्बोधनप्रथमा	—	—	—
द्वितीयाविभक्तिः	एताम्, एनाम्	एते, एने	एताः, एनाः
तृतीयाविभक्तिः	एतया, एनया	एताभ्याम्	एताभिः
चतुर्थीविभक्तिः	एतस्यै	एताभ्याम्	एताभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	एतस्याः	एताभ्याम्	एताभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	एतस्याः	एतयोः, एनयोः	एतासाम्
सप्तमीविभक्तिः	एतस्याम्	एतयोः, एनयोः	एतासु

दकारान्तः नपुंसकलिङ्गः एतद्-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	एतत्	एते	एतानि
सम्बोधनप्रथमा	-	-	-
द्वितीयाविभक्तिः	एतत्	एते	एतानि
तृतीयाविभक्तिः	एतेन, एनेन	एताभ्याम्	एतैः
चतुर्थीविभक्तिः	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	एतस्य	एतयोः, एनयोः	एतेषाम्
सप्तमीविभक्तिः	एतस्मिन्	एतयोः, एनयोः	एतेषु

धातुरूपाणि

भू, वृध्

भू सत्तायाम् - (To Be)

‘भू’-धातोः लट्-लकार-परस्मैपदरूपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	भवति	भवतः	भवन्ति
मध्यमपुरुषः	भवसि	भवथः	भवथ
उत्तमपुरुषः	भवामि	भवावः	भवामः

एवम् अनु+भू इत्यादयः ।

भू सत्तायाम् - (To Be)

‘भू’-धातोः लट्-लकार-परस्मैपदस्त्रपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
उत्तमपुरुषः	भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः

एवम् अनु+भू इत्यादयः ।

भू सत्तायाम् - (To Be)

‘भू’-धातोः लड़-लकार-परस्मैपदस्त्रपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अभवत्	अभवताम्	अभवन्
मध्यमपुरुषः	अभवः	अभवतम्	अभवत
उत्तमपुरुषः	अभवम्	अभवाव	अभवाम्

एवम् अनु+भू इत्यादयः ।

भू सत्तायाम् - (To Be)

‘भू’-धातोः लोट्-लकार-परस्मैपदरूपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	भवतु, भवतात्	भवताम्	भवन्तु
मध्यमपुरुषः	भव, भवतात्	भवतम्	भवत
उत्तमपुरुषः	भवानि	भवाव	भवाम

एवम् अनु+भू इत्यादयः ।

वृद्धुं वृद्धौ - (To Grow)

‘वृद्ध’-धातोः लट्-लकार-आत्मनेपदरूपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	वर्धते	वर्धते	वर्धन्ते
मध्यमपुरुषः	वर्धसे	वर्धथे	वर्धध्वे
उत्तमपुरुषः	वर्ध	वर्धावहे	वर्धामहे

एवं वृत् इत्यादयः ।

वृद्धुं वृद्धौ - (To Grow)

‘वृद्ध्’-धातोः लृट्-लकार-आत्मनेपदरूपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	वर्धिष्यते	वर्धिष्येते	वर्धिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	वर्धिष्यसे	वर्धिष्येथे	वर्धिष्याद्ये
उत्तमपुरुषः	वर्धिष्ये	वर्धिष्यावहे	वर्धिष्यामहे

एवं वृत् इत्यादयः ।

वृद्धुं वृद्धौ - (To Grow)

‘वृद्ध’-धातोः लड़-लकार-आत्मनेपदरूपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अवर्धत	अवर्धताम्	अवर्धन्त
मध्यमपुरुषः	अवर्धथा:	अवर्धेथाम्	अवर्धैषम्
उत्तमपुरुषः	अवर्ध	अवर्धावहि	अवर्धामहि

एवं वृत् इत्यादयः ।

वृद्धुं वृद्धौ - (To Grow)

‘वृद्ध्’-धातोः लोट्-लकार-आत्मनेपदरूपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	वर्धताम्	वर्धताम्	वर्धन्ताम्
मध्यमपुरुषः	वर्धस्व	वर्धथाम्	वर्धध्वम्
उत्तमपुरुषः	वर्धै	वर्धावहै	वर्धामहै

एवं वृत् इत्यादयः ।

भाषाभ्यासः

विशेष्य-विशेषणभावः

पुनःस्मरणम्

विशेषणम् - यत् पदं कस्यचित् पदार्थस्य वैशिष्ट्यम् / गुणं बोधयति तत् विशेषणम् ।

That word which describes the special character / attributes of a substance (person, place, animal or object) is termed *viśeṣaṇa*.

विशेषम् - यस्य पदार्थस्य वैशिष्ट्यम् उच्यते, तद्बोधकं पदं विशेषम् ।

That word which indicates the substance being described is termed *viśeṣya*.

विशेष्य-विशेषणभावः

यल्लिङ्गं यद्वचनं या च विभक्तिः विशेष्यस्य ।

तल्लिङ्गं तद्वचनं सा च विभक्तिः विशेषणस्यापि ॥

अर्थः - विशेष्यस्य यत् लिङ्गं, यत् वचनं या विभक्तिः भवति, तत् लिङ्गं तत् वचनं सा च विभक्तिः विशेषणस्यापि भवति ।

The gender, number and case-ending that the viśeṣya is in, the same gender, number and case-ending the viśeṣaṇa would be in.

लिङ्गम्

पदम्	पुं	स्त्री	नपुं
कृश	कृशः	कृशा	कृशम्
कठोर	कठोरः	कठोरा	कठोरम्
मलिन	मलिनः	मलिना	मलिनम्
हरित	हरितः	हरिता	हरितम्
धैर्यवत्	धैर्यवान्	धैर्यवती	धैर्यवत्
सत्यवत्	सत्यवान्	सत्यवती	सत्यवत्
बुद्धिमत्	बुद्धिमान्	बुद्धिमती	बुद्धिमत्

वचनम् - विभक्तिः

पदम्	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
कोमल (पुं)	प्र.वि	कोमलः	कोमलौ	कोमलाः
विशाल (स्त्री)	द्वि.वि	विशालाम्	विशाले	विशालाः
रक्त (नपुं)	तृ.वि	रक्तेन	रक्ताभ्याम्	रक्तैः
चपल (स्त्री)	च.वि	चपलायै	चपलाभ्याम्	चपलाभ्यः
विख्यात (पुं)	प.वि	विख्यातात्	विख्याताभ्याम्	विख्यातेभ्यः
चञ्चल (नपुं)	ष.वि	चञ्चलस्य	चञ्चलयोः	चञ्चलानाम्
पूज्य (पुं)	स.वि	पूज्ये	पूज्ययोः	पूज्येषु

Note

- पुं - रामशब्दवत्
- स्त्री - रमाशब्दवत्
- नपुं - वनशब्दवत्

विशेष-विशेषणभावः

- विनयशीलं छात्रं सर्वे इच्छन्ति ।
- उद्याने उन्नताः वृक्षाः सन्ति ।
- शुकाः मधुराणि फलानि खादन्ति ।
- नार्यः लघुना कन्दुकेन क्रीडन्ति ।
- बालिका दीर्घया लेखन्या लिखति ।
- सर्वे नूतनैः पुष्पैः अर्चन्ति ।
- सकलस्य प्रपञ्चस्य सृष्टिकर्ता परमात्मा ।

विशेष-विशेषणभावः

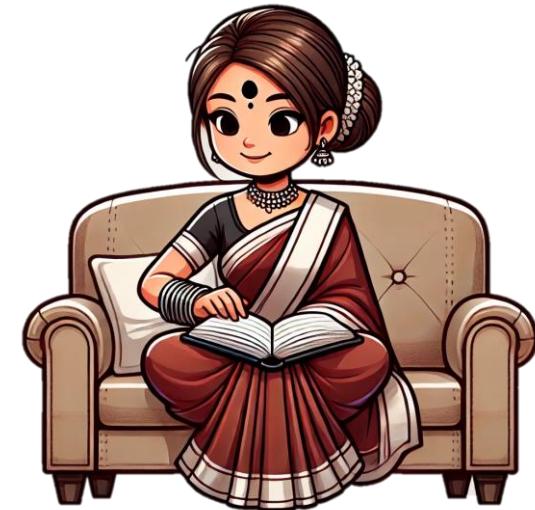
- अध्यापकाः उत्तीर्णेभ्यः छात्रेभ्यः प्रशस्तिपत्रं प्रयच्छन्ति ।
- जनाः नद्यां मलिनानि वस्त्राणि क्षालयन्ति ।
- सर्वे कठिनात् आतपात् ताम्यन्ति ।
- उन्नतात् वृक्षात् फलानि पतन्ति ।
- विशाले क्रीडाङ्गणे सर्वे क्रीडन्ति ।
- सर्वेषु स्थलेषु देवः अस्ति ।
- शिक्षकः चतुरेभ्यः छात्रेभ्यः उपायनं ददाति ।

विशेष-विशेषणभावः

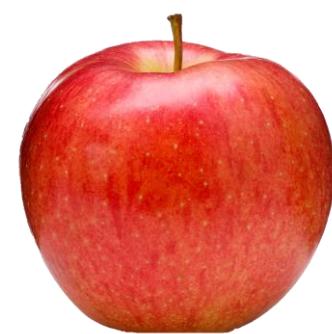
तत्र एकः बालकः क्रीडति ।



एका महिला पठति ।



एकं फलम् अस्ति ।



विशेष-विशेषणभावः

- द्वौ बालकौ सम्भाषणं कृतवन्तौ ।
- द्वे बालिके गीतं गीतवत्यौ ।
- मह्यं द्वे पत्रे आगते ।
- त्रयः चोराः मार्गे धावन्ति ।
- तिस्रः महिलाः विपणिं गतवत्यः ।
- सभाभवने त्रीणि चित्राणि सन्ति ।

सङ्घा

सङ्घा	पुं	खी	नपुं
एक	एकः	एका	एकम्
द्वि	द्वौ	द्वे	द्वे
त्रीणि	त्रयः	तिस्रः	त्रीणि
चत्वारि	चत्वारः	चतस्रः	चत्वारि
पञ्च	पञ्च	पञ्च	पञ्च
षट्	षट्	षट्	षट्
दश	दश	दश	दश

विशेष-विशेषणभावः

- त्रयाणां पुस्तकानां नामानि सः सम्यक् ज्ञातवान् ।
- नगरे त्रिषु स्थलेषु कोलाहलः प्रवृत्तः ।
- कण्डोले चत्वारि फलानि उत्तमानि सन्ति ।
- चतुरः बालकान् माता आहूतवती ।
- नगरे षट् मन्दिराणि सन्ति ।
- सप्तानां मालानां विक्रयणेन सः प्रभूतं धनं सम्पादितवान् ।

अकारान्तः नित्यम् एकवचनान्तः एक-शब्दः

पुर्लिङ्गः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
एकः	-	-
-	-	-
एकम्	-	-
एकेन	-	-
एकस्मै	-	-
एकस्मात्	-	-
एकस्य	-	-
एकस्मिन्	-	-

स्त्रीलिङ्गः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
एका	-	-
-	-	-
एकाम्	-	-
एकया	-	-
एकस्यै	-	-
एकस्याः	-	-
एकस्याः	-	-
एकस्याम्	-	-

नपुंसकलिङ्गः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
एकम्	-	-
-	-	-
एकम्	-	-
एकेन	-	-
एकस्मै	-	-
एकस्मात्	-	-
एकस्य	-	-
एकस्मिन्	-	-

इकारान्तः नित्यं द्विवचनान्तः द्वि-शब्दः

पुर्लिङ्गः

स्त्रीलिङ्गः

नपुंसकलिङ्गः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	द्वौ	-
-	-	-
-	द्वौ	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वयोः	-
-	द्वयोः	-

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	द्वे	-
-	-	-
-	द्वे	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वयोः	-
-	द्वयोः	-

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	द्वे	-
-	-	-
-	द्वे	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	द्वयोः	-
-	द्वयोः	-

इकारान्तः नित्यं बहुवचनान्तः त्रि-शब्दः

पुर्लिङ्गः

स्त्रीलिङ्गः

नपुंसकलिङ्गः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	त्रयः
-	-	-
-	-	त्रीन्
-	-	त्रिभिः
-	-	त्रिभ्यः
-	-	त्रिभ्यः
-	-	त्रयाणाम्
-	-	त्रिषु

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	तिस्रः
-	-	-
-	-	तिस्रः
-	-	तिसृभिः
-	-	तिसृभ्यः
-	-	तिसृभ्यः
-	-	तिसृणाम्
-	-	तिसृषु

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	त्रीणि
-	-	-
-	-	त्रीणि
-	-	त्रिभिः
-	-	त्रिभ्यः
-	-	त्रिभ्यः
-	-	त्रिभ्यः
-	-	त्रयाणाम्
-	-	त्रिषु

रेफान्तः नित्यं बहुवचनान्तः चतुर्-शब्दः

पुर्लिङ्गः

स्त्रीलिङ्गः

नपुंसकलिङ्गः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	चत्वारः
-	-	-
-	-	चतुरः
-	-	चतुर्भिः
-	-	चतुर्भ्यः
-	-	चतुर्भ्यः
-	-	चतुर्णाम्
-	-	चतुर्षु

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	चतस्रः
-	-	-
-	-	चतस्रः
-	-	चतस्रभिः
-	-	चतस्रभ्यः
-	-	चतस्रभ्यः
-	-	चतस्रणाम्
-	-	चतस्रषु

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	चत्वारि
-	-	-
-	-	चत्वारि
-	-	चतुर्भिः
-	-	चतुर्भ्यः
-	-	चतुर्भ्यः
-	-	चतुर्णाम्
-	-	चतुर्षु

नकारान्तः नित्यं बहुवचनान्तः पञ्चन्-शब्दः

त्रिषु लिङ्गेषु समानः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	पञ्च
-	-	-
-	-	पञ्च
-	-	पञ्चभिः
-	-	पञ्चभ्यः
-	-	पञ्चभ्यः
-	-	पञ्चानाम्
-	-	पञ्चसु

षकारान्तः नित्यं बहुवचनान्तः षष्ठ्-शब्दः

त्रिषु लिङ्गेषु समानः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	षट्
-	-	-
-	-	षट्
-	-	षड्जिः
-	-	षड्भ्यः
-	-	षड्भ्यः
-	-	षण्णाम्
-	-	षट्सु

नकारान्तः नित्यं बहुवचनान्तः अष्टन्-शब्दः त्रिषु लिङ्गेषु समानः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
-	-	अष्ट, अष्टौ
-	-	-
-	-	अष्ट, अष्टौ
-	-	अष्टभिः, अष्टाभिः
-	-	अष्टभ्यः, अष्टाभ्यः
-	-	अष्टभ्यः, अष्टाभ्यः
-	-	अष्टानाम्
-	-	अष्टसु, अष्टासु

गृहकार्यम्

- शब्दरूपाणाम् अभ्यासं कुरुत ।
- धातुरूपाणाम् अभ्यासं कुरुत ।
- विशाल, स्थूल, मधुर, सूक्ष्म, उत्तम एतेषां
शब्दानां रूपाणि (त्रिषु लिङ्गेषु, त्रिषु
वचनेषु, सप्तसु विभक्तिषु) लिखत ।

Summary

- तद्, एतद् शब्दरूपाणि (त्रिषु लिङ्गेषु)
- भू, वृध् धात्वोः रूपाणि
- Revision of विशेष-विशेषणभाव
- सङ्घावाचक-विशेषणम् - लिङ्गभेदेन

प्रश्नाः

॥ शान्तिमन्त्रः sāntimantrah ॥

सर्वे भवन्तु सुखिनः

सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु

मा कश्चिद्द्वःखभाग्भवेत् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

sarve bhavantu sukhinah

sarve santu nirāmayāḥ ।

sarve bhadrāṇi paśyantu

mā kaścidduḥkhabhāgabhavet ॥

om̄ sāntih̄ sāntih̄ sāntih̄ ॥



QUESTIONS/DOUBTS?

Email us @

sanskritfromhome@vyomalabs.in



For downloading course-materials, login @

www.sanskritfromhome.org

Subscribe to our youtube channel @

[vyoma-samskrta-pathasala](https://www.youtube.com/c/vyoma-samskrta-pathasala)

Buy our Samskrita-learning products @

www.digitalsanskritguru.com

Support our cause for Samskrita-Samskriti @

vyoma.org

© 2024-25 All the content in this presentation is
the intellectual property of Vyoma Linguistic
Labs Foundation.

All materials shared in our website are purely
for the purpose of personal study.

Replication/reuse in any form without written
permission from the organisation is prohibited.

**CONTRIBUTE now & create a transformation;
link in the description below**

**Thank You
For Watching**

**Don't forget to
Subscribe, Like, Share, Comment**

Click the bell

